

Slobodan Žarić

AKTIVNOST ORGANIZACIJA KP HRVATSKE
NA PODRUČJU KOTARA SISAK U TOKU
1941. I 1942. GODINE

Aktivnost organizacija KP Hrvatske na području kotara Sisak u toku 1941. i 1942. godine

SLOBODAN ŽARIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

Nakon agresije Sila osovine na Jugoslaviju i njene okupacije, na najvećem dijelu Hrvatske okupator je formirao kvinslinšku tvorevinu tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku, u kojoj je na vlast doveo malobrojni ustaški pokret Ante Pavelića koji je ustašku državu oformio kao autoritarnu i totalitarnu državu, utemeljenu na idejama fašizma i nacionalsocijalizma. Posebno su joj obilježje davali rasizam i genocid protiv Srba, Židova i Roma. Ustaška kampanja protiv Srba koju su još prije rata pothranjivali hrvatski šovinistički krugovi, započela je odmah nakon proglašenja tzv. Nezavisne Države Hrvatske, 10. aprila 1941. godine, i ubrzo poprima karakter terora, koji je kulminirao u masovnim pokoljima i odvođenju srpskog stanovništva u koncentracione logore s masovnim pogubljenima u njima. Rasna podloga terora nad Židovima i Romima preuzeta je od njemačkog nacionalsocijalizma, a taj se teror nakon prvih odredbi o oduzimanju i pljački židovskog kapitala također završavao masovnim hapšenjima i pogubljenjima. Pod udarom ustaškog terora također su se našle i sve demokratske i antifašističke snage, a u prvom redu komunisti. Progon komunista započeo je još u aprilu 1941. godine, a naročito je pojačan nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez, 22. juna 1941. godine.

Kako je još u početku okupacije zabranjen rad svim političkim strankama, one su se gotovo sve raspale, iako se i dalje osjećalo političko djelovanje pojedinaца i grupa. U toj situaciji Komunistička partija i Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), koji su i ranije djelovali u ilegalnosti, ostali su jedine političke organizacije općejugoslaveskog karaktera čija je organizaciona struktura u osnovi ostala nedirnuta, unatoč tome što su se njihovo članstvo i simpatizeri našli najviše na udaru okupatora i njegovih domaćih suradnika. U takvoj situaciji Komunistička partija, koja je uoči rata bila najjača antifašistička snaga u zemlji, bila je jedina organizacija sposobna da povede narode Jugoslavije u oružanu borbu za nacionalno oslobođenje, a ujedno i u socijalističku revoluciju.

Kao i na ostalim područjima u Hrvatskoj, i na području Siska dolazi do formiranja ustaškog aparata vlasti. Tu je osnovnu ulogu odigrala ustaška skupina koja je i ranije djelovala u Sisku a u kojoj su najistaknutiji bili: F. Crvenković, M. Sažunić, J. Stürmer, L. Deisinger, I. Bulić, I. Rožanković, R. Faget i dr. Navedena ustaška skupina u Sisku već je imala uspostavljene bliske veze sa Slavkom Kvaternikom i Milom Budakom u Zagrebu, te s

Pukom i Jarecom u Glini. Tu je posebnu ulogu odigrao dr Jarec koji je neko vrijeme bio advokat u Glini i dobro poznao političke prilike na području Siska i Banije te se njegovim posredovanjem i održavala veza ustaške skupine u Zagrebu s tim krajem.¹

Djelatnost ustaške skupine u Sisku uoči rata dolazila je do izražaja i u njezinu nastojanju da se infiltrira u redove Mačekove Hrvatske seljačke i građanske zaštite, što im baš i nije bilo naročito teško, budući da su tu već imali brojne simpatizere. Djelovanjem tih simpatizera ustaška je skupina nastojala prodrijeti u sela na sisačkom području, ali kao ni sa sisačkim građanstvom ni sa seljaštvom nisu uspjeli uspostaviti čvrste veze.

Nakon što je Slavko Kvaternik, 10. aprila 1941. godine, proglasio u poslijepodnevnim satima tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku i dok su njemačke jedinice ulazile u Zagreb, ustaška skupina pripremala se da te noći preuzme vlast u Sisku. Već ranije su organizirani proustaški orijentirani građani, a pridružili su im se i simpatizeri iz Hrvatske seljačke zaštite, krenuli prema kasarni, upravi grada i drugim važnim mjestima. Otpor su pružile jedino vojne jedinice, ali i on je bio slab i sveo se samo na pojedinačni otpor, tako da su ustaše već sutradan uz pomoć dijela Hrvatske seljačke i građanske zaštite uspjeli razoružati obeshrabrene vojnike i uspostaviti svoju vlast, iako u tome nisu imali podršku većeg dijela stanovništva.²

U sklopu sa svojom političkom terora i genocida prema srpskom, židovskom i romskom stanovništvu, ustaše su taj teror primjenjivali i na području sisačkog kotara. Na području Velike župe Gora, koja je osim sisačkog kotara zauzimala i područje susjedne Banije, koje je bilo gusto napučeno stanovništvom srpske nacionalnosti, došla je potpuno do izražaja ustaška koncepcija genocida prema srpskom narodu. Ustaško vodstvo Velike župe Gora, čije se sjedište nalazilo u Petrinji, širilo je propagandu da se na tom području srpsko stanovništvo »sistematski i planski naseljavalo«, a da je osnovni cilj ustaške politike stvaranje tzv. »hrvatske cjeline«, te je jasno do kojeg se stupnja ustaški teror razvio na tom području.³

Politika ustaškog genocida došla je posebno do izražaja na Baniji gdje su primjenjivani masovni pokolji srpskog stanovništva. Jedna od metoda ustaškog terora bilo je i prisilno iseljavanje srpskog stanovništva u Srbiju. U tu svrhu ustaše osnivaju niz sabirnih logora u kojima su okupljali Srbe radi deportacije. Na području sjeverozapadne Hrvatske bila su dva takva logora: u Bjelovaru i na sisačkom području u Capragu. Sabirni logor u Capragu formiran je u augustu 1941. godine kraj bivših vojnih magazina i strelišta. Ubrzo poslije osnivanja taj je logor postao glavni transportni logor za sve transporte. Iz toga je logora srpsko stanovništvo redovito deportirano u toku augusta i septembra 1941. godine. Prema službenim dokumentima NDH, iz sabirnog logora u Sisku deportirano je u Srbiju 1941. godine 5076 osoba, ali ih je znatan broj deportiran pojedinačno te za njih ne postoji nikakva evidencija.⁴ S područja Siska iseljene su tada 84 srpske porodice. Sabirni

¹ *Fikreta Jelić-Butić*, Ustaški režim u Sisku 1941, Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941. Zbornik (dalje: Sisak i Banija 1941), Sisak 1974, 346.

² Isto, 348.

³ Isto, 350—351.

⁴ Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941—1945. (dalje: Grada NOB sjeverozapadne Hrvatske), I, Zagreb 1981, 168.

logor u Capragu ukinut je u oktobru 1941. godine, ali to nije bio znak da se Sisak rastao od logora toga znamenja ustaške strahovlade. Već u narednoj godine osnovani su novi još strašniji logori.

Kao što je već spomenuto, jedina snaga koja je bila spremna i sposobna da pruži otpor okupatoru i njegovim suradnicima bila je Komunistička partija, koja je na području Siska već tradicionalno imala snažno uporište. Potkraj XIX i na početku XX stoljeća Sisak izrasta u snažan industrijski centar. Jedna od osnova toga snažnog industrijskog razvoja bila je i blizina prostora jeftine radne snage na Baniji, u Bosni, Kordunu i Lici, a upravo ta jeftina i eksploatirana radna snaga bila je idealna baza za djelovanje Komunističke partije, tako da se njezine prve organizacije osnivaju već 1919. godine u Tvornici tanina i selu Dubrovčak Desni. Ni zabrana KP Jugoslavije ni progoni komunista nisu zaustavili rast i djelovanje partijskih organizacija na sisačkom području. Utjecaj komunista među sisačkim radnicima sve je više rastao, što se očitovalo u uspješnom djelovanju Nezavisnih sindikata i brojnim štrajkovima.

Nakon kraćeg zastoja zbog šestojanuarske diktature i raspuštanja niza partijskih ćelija, 1931. godine dolazi do obnove partijskih organizacija, a u njihovom vodstvu sve se više ističu mladi partijski kadrovi, koji su već kao skojevci prekaljeni u sukobima s režimom.

Radi sve većeg broja partijskih organizacija javila se potreba za stvaranjem zajedničkog tijela koje bi rukovalo njihovim radom, te je na rajonskoj konferenciji u selu Vurotu formiran rajonski komitet za Sisak i Sela sa sekretarom Franjom Ogulincom, a nešto kasnije na drugoj obali Save i drugi rajonski komitet sa sekretarom Franjom Smolčićem. Ta dva komiteta rukovala su u 1934. godini sa 12 partijskih organizacija s ukupno 49 članova Komunističke partije Jugoslavije, tako da se već u to vrijeme moglo govoriti o prilično snažnoj partijskoj organizaciji na području sisačkog kotara.⁵

Reorganizacija Partije 1937. godine, nakon dolaska Josipa Broza Tita na čelo KPJ, utjecala je i na rad sisačkih partijskih organizacija i njihov rad postaje još dinamičniji, a iz tih se organizacija sve više ističu pojedini komunisti čije djelovanje postaje sve značajnije i u višim rukovodećim partijskim krugovima. Znatan broj sisačkih komunista odlazi iz Siska na druge zadatke. Dio je otišao na školovanje u Sovjetski Savez, gdje je na početku svog školovanja Ivan Gošnjak upoznao u Međunarodnoj lenjinskoj školi u Moskvi Josipa Broza Tita, što je bilo značajno za njegovu daljnju orijentaciju. Iz Moskve sisački komunisti odlaze u Španjolsku, u građanski rat, da učestvuju u obrani republike od fašističke agresije. U redovima republikanske armije svojom su se hrabrošću isticali Stipe Kerep, Vladimir Majder, Ivan Gošnjak, Franjo Ogulinac Seljo i Matija Šiprak. U obrani španjolske Republike svoje su živote dali Stipe Kerep i Matija Šiprak.⁶ Značenje sisačke partijske organizacije u komunističkom pokretu u Hrvatskoj svakako potvrđuje i činjenica da su kao delegati na Osnivačkom kongresu KPH u Anindolu, kod Samobora, 1/2. VIII 1937, sudjelovali i istaknuti sisački komunisti Vlado Janić Čapo i Stevo Rukavina Buzde.⁷ Za rad sisačke partijske organizacije zainteresirao se i Josip Broz Tito, koji se u toku priprema za održavanje Osnivačkog kon-

⁵ Miroslav Matovina i Dragan Božić, Prvi partizanski odred, Zagreb s. a., 40.

⁶ Isto, 70.

⁷ Zlatko Čepo, Željezara Sisak, Sisak 1978, 22.

gresu KPH sastao s Vladom Janićem, pohvalio za dotadašnji rad sisačku partijsku organizaciju i dao određene primjedbe i direktive za daljnji rad.

Značajna prekretnica za razvoj komunističkog pokreta na području sisačkog kotara i susjednih kotara na Baniji bilo je sazivanje Okružne konferencije KP Hrvatske za Sisak. Konferencija je održana u noći između 22. i 23. prosinca 1938. godine u selu Žabno, u kući Jose Tuškanca. U radu Konferencije sudjelovalo je 17 delegata, a kao delegat CK KP Hrvatske bio je prisutan Rade Končar. Za to što je u organizacionoj shemi KP Hrvatske Sisak izabran kao nosilac okruga bila je odlučna činjenica da je u to vrijeme Sisak već imao potpuno izgrađenu partijsku organizaciju, dok su na područjima drugih kotara, nakon reorganizacije Komunističke partije Jugoslavije, partijske organizacije bile tek u osnivanju. Tako je na području kotara Sisak u vrijeme održavanja Konferencije djelovalo 19 partijskih organizacija sa 101 članom.⁸ O snazi i sposobnosti partijske organizacije na sisačkom području govori i činjenica da unatoč budnoj pažnji policije, koja je također bila svjesna velike snage sisačke partijske organizacije, partijska organizacija uspijeva održati konferenciju a da policija nije ništa doznala o pripremama. Ako se ima u vidu činjenica da je riječ o relativno malom gradu, da je policija uglavnom znala ili bar pretpostavljala koji su sisački građani članovi Partije ili njezini simpatizeri, zaista je bio velik uspjeh sisačke partijske organizacije što je organizirala takav skup u potpunoj konspiraciji.

Glavni referat na Konferenciji o stanju u partijskoj organizaciji i njezinu djelovanju održao je Vlado Janić Capo. Nakon njegova referata razvila se diskusija u kojoj je učestvovao i Rade Končar, koji je, prema sjećanju Franje Smolčića, istakao da se događaji tako razvijaju da svaki komunist mora biti spreman da se bori s puškom u ruci, a da se partijske organizacije moraju čvrsto organizirati i popuniti kadrovima koji su spremni da savladaju sve prepreke. Na Konferenciji je odlučeno da se na teritoriju sisačkog kotara, radi uspješnijeg prodora partijskih organizacija na sela, formiraju dva rajonska komiteta i to: prvi na desnoj strani Save sa centrom u Selima, a drugi na lijevoj strani od Save sa sjedištem u Topolovcu. Istovremeno je odlučeno da se formiraju mjesni komiteti Komunističke partije Hrvatske u Petrinji, Kostajnici i Sunji, što je trebalo doprinijeti uspješnijem širenju i djelovanju partijskih organizacija na tom području. Također je odlučeno da se što smjeliije, iako uz dužan oprez, izlazi u narod da bi se što uspješnije djelovalo u narodnim masama, a što je posebno došlo do izražaja u godinama neposredno pred agresiju na Jugoslaviju. Zaključeno je da nekompromitirani članovi Partije ulaze što više u legalne organizacije i političke stranke i da u njima djeluju. To se naročito odnosilo na Hrvatsku seljačku stranku kako bi što uspješnije doprinijeli njezinu raslojavanju. Jedan od bitnih zaključaka bio je i taj da se ide na omasovljenje partijskih organizacija, i već postojećih, i na osnivanje novih, te da se pojača rad s omladinom i ženama. Posljednje je bilo veoma važno, budući da je u Sisku djelovala jaka skojevska organizacija koja je okupljala velik dio sisačke omladine, ali rad sa ženama bio je prilično zapostavljen.⁹

Na kraju rada Konferencije izabran je Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske za Sisak u sastavu: Vlado Janić Capo, politički sekretar a članovi:

⁸ M. Matovina i D. Božić, n. dj., 72.

⁹ Isto, 73.

Marijan Cvetković, Mijo Gorički, Franjo Smolčić, Joso Tuškanec, Joža Janić i Nikola Pejnović.¹⁰

Nakon održane Okružne konferencije KP Hrvatske za Sisak, partijska je organizacija, zahvaljujući u prvom redu velikoj angažiranosti članova Okružnog komiteta, svoju aktivnost znatno pojačala. Vlado Janić, koji je radio na željeznici, te imao legitimaciju željezničara pomoću koje se lakše kretao, bio je neprekidno na putu kontrolirajući rad partijskih organizacija pored Siska i u Petrinji, Kostajnici i Sunji. Pri tome mu je znatno pomagao Marijan Cvetković, koji u 1939. godini u nekoliko navrata odlazi u Petrinju, Kostajnicu i Sunju, koordinirajući rad tamošnjih partijskih organizacija i skojevskih aktivna. Joža Janić, stari sindikalni radnik, zajedno s Mijom Goričkim postiže značajne uspjehe na učvršćenju utjecaja Komunističke partije u sindikatima, dok su Franjo Smolčić i Joso Tuškanec radili na učvršćivanju tadašnjih partijskih organizacija u selima i na formiranju novih. Zaključcima Okružne konferencije na području sisačkog kotara, osim Mjesnog komiteta u gradu, formirana su i dva rajonska komiteta. Taj je zaključak zapravo samo potvrdio raniju odluku o formiranju rajonskih komiteta, koji su osnovani upravo iz potrebe da bi se bolje koordinirao partijski rad u selima. Prvi rajonski komitet obuhvaćao je, osim sela kraj ceste Zagreb—Sisak na području sisačkog kotara, i selo Nebojen u petrinjskom kotaru. Za sekretara toga rajonskog komiteta bio je izabran Joso Tuškanec, a članovi su bili: Ivo Lovreković, Ivan Čeh, Stjepan Rujević, Jakog Čulig i Nikola Vujić. Drugi rajonski komitet obuhvaćao je sela na lijevoj obali Save. Za sekretara toga Rajonskog komiteta bio je izabran Franjo Smolčić, a članovi su bili: Ivan Perković Čaće, Josip Stojanović, Đuro Ogulinac i Dragan Bobetko Maga.¹¹

Posebno je težak zadatak imala partijska organizacija u radu na selu, gdje je Hrvatska seljačka stranka tradicionalno imala svoja uporišta to više što je na sisačkom području bilo rodno mjesto braće Radić. Međutim, kako se nakon pogibije Stjepana Radića i dolaska na čelo stranke dra Vladka Mačeka, Hrvatska seljačka stranka počela sve više okretati prema krupnom kapitalu, a na selu prema bogatim seljacima, seljaštvo je sve više pokazivalo nepovjerenje prema vodstvu stranke, te je tako u političkom životu stvaran određeni prazan prostor koji je dobro organizirana partijska organizacija na području Siska znala iskoristiti uvjeravajući seljaštvo da je njezin program najbliži upravo socijalno ugroženim slojevima, i u gradu, i na selu.¹²

¹⁰ Isto.

¹¹ *Franjo Smolčić*, Utjecaj KP Siska na razvoj i povezivanje sela s naprednim radničkim pokretom od 1934. do 1941, Sisak i Banija 1941, 525.

¹² Kako je tekao taj rad komunista u selima sisačkog kotara opisao je Franjo Smolčić, jedan od najaktivnijih komunista koji su djelovali među seljacima. O tome je on, između ostalog, napisao: »Partija je imala i jak utjecaj na ogranke 'Seljačke sloge' i gotovo svi ogranci u kotaru bili su pod utjecajem komunističke omladine [...]. [...] U ograncima 'Seljačke sloge' komunisti okupljaju seljačku omladinu i rade na njenom prosvjedaivanju. U skojevske organizacije primljen je velik broj seoske omladine koja izvršava zadatke što joj ih postavlja Komunistička partija. Trinaest ograna 'Seljačke sloge' u kotaru, u kojima je rukovodeću ulogu imala komunistička omladina, održavalo je priredbe u svojim i drugim selima koja bi ih pozvala. Najjača omladinska organizacija, pa tako i skojevska, bila je u selu Odri koja je imala i svoju čitaonicu s dosta naprednih knjiga. I to se nije sviđalo dijelu vodstva HSS-a pa je sam R. Herceg, rukovodilac 'Seljačke sloge' u Zagrebu, stupio u akciju da bi spriječio djelovanje komunista u tim organizacijama, ali mu to nije uspjelo« (*F. Smolčić*, n. dj., 525).

Sporazum Cvetković—Maček, 26. augusta 1939. godine, označio je prekretnicu u političkom životu Hrvatske. Stvaranje Banovine Hrvatske i dolazak na vlast Seljačkodemokratske koalicije dovodi u dotadašnjim opozicionim krugovima do velike polarizacije. S jedne strane, Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka izlaze iz opozicije, dobivaju vlast koju nastoje i zadržati, a s druge sve jače izbijaju na površinu one snage koje su bile nezadovoljne sporazumom. Sporazum je naišao na negativan odjek u redovima ekstremnih nacionalističkih organizacija, u prvom redu ustaškog pokreta, koje su, osuđujući vodstvo Hrvatske seljačke stranke, izlagale svoj separatistički program kao jedino rješenje za hrvatski narod. S druge je strane Komunistička partija, koja je do tada nastojala uspostaviti bilo kakvu suradnju sa Seljačkodemokratskom koalicijom u duhu strategije Narodne fronte, te pozdravila stvaranje Bloka narodnog sporazuma kao korak prema budućem demokratskom društvenom uređenju zemlje, sada prekinula sva nastojanja za uspostavljanjem bilo kakvih odnosa. Vodstvo Hrvatske seljačke stranke da bi sačuvalo svoje nove pozicije nastoji metodama represije skršiti svaki napredni pokret, u prvom redu onemogućiti komuniste, služeći se pri tom žandarmerijom, a i svojim poluvojničkim organizacijama Hrvatske seljačke i građanske zaštite. Naravno, antikomunističkom se propagandom još češće služe razni proustaški elementi, koji borbu protiv komunista stavljaju u prvi plan i ona je sve više dolazila do izražaja politikom novog režima uspostavljenog nakon sporazuma hrvatske i srpske buržoazije. Glavno sredstvo antikomunističke propagande na sisačkom području bile su sisačke »Hrvatske novine«, tada već potpuno u rukama proustaških ekstremnih elemenata.¹³ Kao u cijeloj zemlji, i na području sisačkog kotara našli su se komunisti među prvima na udaru novog režima, posebno nakon osnivanja koncentracionih logora u koje su Mačekovi žandari slali uz komuniste i najnaprednije snage — od naprednih lijevo orijentiranih intelektualaca do radnika i seljaka. Jedan od osnovnih zadataka partijske organizacije bio je propagiranje programa Komunističke partije među radnicima. Već od ranije partijski aktivisti u Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu (URSS) i Mjesnom međustrukovnom odboru u Sisku bili su Joža Janić i Mijo Gorički, čiji je zadatak bio da nakon Okružne konferencije pojačaju partijski rad u tim sindikatima, iako su u to vrijeme već bili potpuno u rukama komunista. Da bi se djelovalo i u Hrvatskom radničkom savezu, Vlado Janić pridobio je za članstvo u Partiji Ivana Milkovića Mileka, koji je zajedno s njim bio zaposlen u željezničkoj ložionici. Ubrzo se pokazalo da je Milković jedan od veoma korisnih članova Partije u Hrvatskom radničkom savezu, i njegovom zaslugom ostvarena su mnoge zajedničke akcije URSS-a i HRS-a.¹⁴

U listopadu 1940. godine održana je u Zagrebu Peta zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije. Konferenciji je prethodio niz partijskih konferencija i skupova na kojima se pripremalo održavanje konferencije. U tim je pripremama sudjelovao i sekretar Okružnog komiteta KP Hrvatske za Sisak Vlado Janić Capo. Na konferenciji je izabran i novi Centralni komitet KP Hrvatske u koji je izabran i Vlado Janić Capo što je ujedno značilo i veliko priznanje sisačkoj partijskoj organizaciji.

¹³ Opširnije o sporazumu Cvetković—Maček i o političkim odnosima u Banovini Hrvatskoj vidi: *Ljubo Boban*, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja, I i II, Zagreb 1974.

¹⁴ *M. Matovina i D. Božić*, n. dj., 78.

U skladu sa svojom strategijom Komunistička partija Jugoslavije je u jesen 1939. godine pokrenula osnivanje Stranke radnog naroda. Ta je inicijativa pokrenuta i u Sisku. Iz Zagreba dolazi u Sisak predstavnik Inicijativnog odbora Božidar Adžija, te je i u Sisku izabran inicijativni odbor u čijem su sastavu bili: Joža Janić, Mijo Gorički, Srećko Steinburg, Pero Dančulović, Ivo Lovreković, Nikola Pejnović i Franjo Smolčić.¹⁵ Međutim, ta je inicijativa propala već u samom začetku. Glavni je razlog bio što nije potpuno realizirana nigdje u Jugoslaviji, budući da je režimu bilo jasno da iza te inicijative stoje komunisti.

Neposredno uoči rata frankovci su u Sisku postajali sve glasniji, a počeli su pripremati i diverzije. Tako je u noći između 22. i 23. marta 1941. godine eksplozivom srušen spomenik kralju Petru Karadorđeviću. Iako je bilo poznato da takve diverzije nisu metode djelovanja Komunističke partije, policija je 23. marta ujutro zajedno s frankovcima uhapsila i gotovo cijeli Okružni komitet KPH za Sisak. Svi uhapšeni, i frankovci i komunisti, otpremljeni su u Zagreb. Vlado Janić je nakon tri dana pušten, jer je dokazao gdje se te večeri nalazio, a kao državni službenik nije mogao biti zadržan u zatvoru duže od tri dana. Ostali su zadržani u zatvoru gdje su dočekali 27. mart i vojni puč u Beogradu. Kada je nova vlada generala Dušana Simovića potpisala pakt o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom, i u zatvoru se promijenio odnos prema komunistima te su pušteni kućama, dok su frankovci, zapravo pravi vinovnici diverzije, ostali u zatvoru sve do okupacije zemlje.

Odmah poslije izlaska iz zatvora, članovi Okružnog komiteta počeli su i u Sisku pripremati demonstracije, doduše s malim zakašnjenjem, ali je u međuvremenu došlo do agresije Sila osovine na Jugoslaviju, njezine okupacije i stvaranja kvislinske tvorevine tzv. Nezavisne Države Hrvatske, u kojoj su okupatori doveli na vlast ustaški pokret, pa su sada pred partijskom organizacijom stajali mnogo važniji zadaci.¹⁶

Agresiju na Jugoslaviju partijska organizacija na području sisačkog kotara dočekala je s gustom izgrađenom mrežom partijskih organizacija, od Okružnog do mjesnih komiteta. U samom gradu Sisku postojalo je 19 partijskih ćelija s ukupno 89 članova Partije. Sisački komunisti bili su u gradu organizirani u ovim ćelijama: na željeznici (ložionica) — 6 članova, pružnih radnika na željeznici — 5 članova, u talionici — 5 članova, u Mlinu Popović — 3 člana, u ciglanama — 2 člana, među kućnim pomoćnicima — 3 člana, u Shellu — 4 člana, među obalskim radnicima — 3 člana, u Tvornici šešira — 3 člana, među trgovačkim pomoćnicima — 4 člana, u gimnaziji — 2 člana, među studentima — 15 članova, u Tvornici Teslić — 3 člana, u Tvornici tanina — 6 članova, zanatlija — 6 članova, te pomoćnika — 6 članova.¹⁷

Na području kotara Sisak djelovala su dva općinska komiteta KP Hrvatske, u općini Sela i Topolovac koji su rukovodili sa ukupno 17 partijskih ćelija i to u ovim mjestima: Odra — 4 člana, Žabno — 6 članova, Sela — 5 članova, Greda — 10 članova, Dužica — 5 članova, Vukojevac — 4 člana, Vurot — 5 članova, Staro Pračno — 4 člana, Dubrovčaj — 3 člana, Budaševo — 8 člana.

¹⁵ Franjo Smolčić, Osnivanje prve partijske ćelije u Sisku. Sisak i Banija 1941, 513.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Nikola Radačić, Struktura i rad partijske organizacije okruga Sisak u periodu priprema za oružanu borbu i revoluciju 1941, Sisak i Banija 1941, 298.

nova, Galdovo — 10 članova, Hrastelnica — 3 člana, Tišina — 3 člana, Potrkač — 6 članova, Topolovac — 3 člana, Crnac — 8 članova, te Novo Pračno — 6 članova KP Hrvatske.¹⁸

Prema navedenim podacima, a koji su ustanovljeni isključivo na temelju memoarske građe budući da nema arhivskih podataka, vidljivo je da je na sisačkom području tada djelovalo 36 partijskih organizacija s ukupno 182 člana Partije. Po socijalnoj strukturi članstvo je bilo: 90 radnika ili 49 posto, 63 zemljoradnika ili 35 posto, 12 obrtnika ili 6 posto, te 17 intelektualaca ili 9 posto. Po nacionalnoj strukturi u članstvu Komunističke partije bilo je 95 posto Hrvata i 5 posto Srba, budući da je to kraj u kojem su pretežni dio stanovništva sačinjavali Hrvati.¹⁹

Osim ne baš brojne ali zato izuzetno aktivne partijske organizacije, na području Siska djelovala je i jaka skojevaska organizacija sa izuzetno velikim utjecajem na omladinu, pogotovo na sisačku omladinu.

Uoči agresije na Jugoslaviju i sisački komunisti, u skladu sa direktivama najvišeg partijskog rukovodstva, bili su spremni da pruže otpor agresiji, koja je nakon žestokih demonstracija, 27. marta 1941. godine, bila neminovna. Nakon agresije i proglašenja mobilizacije komunisti su se, iako svjesni nesposobnosti kraljevske vojske, javljali u velikom broju u vojne jedinice. Istovremeno, sljedeći direktive CK KP Jugoslavije i CK KP Hrvatske sisački komunisti uspostavljaju vezu sa žandarmerijskom komandom nastojeći je privoliti da naoruža sisačke radnike i da organizira, zajedno sa vojnim garnizonom, obranu grada. Međutim, svi ti naponi sisačke partijske organizacije završili su se s potpunim neuspjehom.²⁰

Nakon uspostave ustaške vlasti u Sisku, partijska organizacija, u skladu sa općim stavom u Komunističkoj partiji Jugoslavije, počinje sa pripremama za podizanje ustanka. U prvom redu to se odnosilo na prikupljanje oružja i ostaloga vojnog materijala. U toku aprilskog rata sisačka partijska organizacija prikupila je više od 30 pušaka i drugog naoružanja, međutim stanovništvo na području sisačkog kotara sakrilo je mnogo više oružja, što se vidjelo nakon podizanja ustanka kada su borci sa sisačkog područja dolazili u partizanske jedinice s naoružanjem. Osim toga, u Topolovcu i Palanjkuzi zaplijenjene su 22 puške, a u toku 1941. i proljeća 1942. godine mnogi radnici i seljaci dolazili su u partizane s naoružanjem i municijom, a i stanovnici davali su puške na zahtjev partijske organizacije.²¹ Prema tim podacima vidljivo je da

¹⁸ Isto, 298—299.

¹⁹ Isto, 299.

²⁰ O odlučnosti sisačkih radnika da brane grad od agresora i petokolonaša govori M. Cvetković: »Kurs na oružanu borbu bio je jako naglašen u KP prije rata. U praksi se članstvo uvjerilo da nema druge forme klase borbe. Ta orijentacija došla je do izražaja još u toku samoga aprilskog rata. Po direktivi Partije trebalo je u Sisku organizirati manifestacije za jačanje obrane zemlje, za stvaranje saveza sa Sovjetskim Savezom i protiv pete kolone. U isto vrijeme pregovaralo se s komandom žandarmerije da se naoružaju radnici radi obrane grada od agresora. Komandant žandarmerije se kolebao, telefonom tražio direktive; osobno je bio spreman da to učini, ali odobrenje mu nitko nije davao, a sam se nije mogao odlučiti. Kako je sve bilo tempirano za 10. travnja po podne, kad su već u Zagrebu petokolonaši zauzeli Radio-stanicu i Nijemci počeli ulaziti u grad, a pregovori za oružje propali, donesena je odluka da se odustane od mitinga« (*Marijan Cvetković, Uvodna riječ, Sisak i Banija 1941, 10*).

²¹ Isto.

je u prvim danima okupacije, a naročito u vrijeme aprilskog sloma kraljevske vojske, na području Siska prikupljena znatna količina oružja.

Znajući da glavna opasnost za njihov režim dolazi upravo od organiziranog otpora narodnih masa, te znajući da je Komunistička partija jedina snaga koja je sposobna da pokrene narodne mase u borbu za nacionalno oslobođenje, ustaški režim veliku pažnju posvetio je upravo komunistima. Osnovan je prijeki sud u Petrinji koji je obuhvaćao kotarske sudove u Dvoru na Uni, Glini, Kostajnici, Petrinji i Sisku. To je bio samo jedan od načina obračuna s komunistima na koji su se ustaše pripremali. U Sisku sve češće dolazi do hapšenja komunista koje su lokalni ustaše dobro poznavali, prisjećajući se sukoba s njima još od prije rata, te je ubrzo većina sisačkih komunista bila privedena u kotarski zatvor, a među njima i Vlado Janić Capo, Marijan Cvetković, Mijo Gorički, Nikola Pejnović i ostali istaknuti komunisti u predratnom razdoblju. Većina ih je ubrzo puštena, ali uz upozorenje kako se zna da su komunisti, ali također i da su Hrvati te da «ustaška vlast traži od njih samo lojalnost», a ukoliko netko od njih ne poslušati, prijeti mu smrtna kazna. Ustaše su tako naivno vjerovali da su zaplašili istaknute sisačke komuniste prekaljene u ilegalnoj borbi protiv režima Kraljevine Jugoslavije. Međutim, nisu svi komunisti pušteni na slobodu. Stari sindikalni vođa i borac za radnička prava Joža Janić uhapšen je u Zagrebu, nakon denuncijacije Fagetovog sina, te je zajedno s istaknutim zagrebačkim komunistima pogubljen na nekom od zagrebačkih masovnih gubilišta. Neki ranije uhapšeni komunisti također nisu pušteni na slobodu nego su završili svoj život u nekom od zloglasnih ustaških logora. Među prvim komunistima iz Siska koji su postali žrtve ustaškog terora bio je poznati sindikalni funkcionar Pero Dančulović Šubuki, poznat od prije rata kada je vodio oštru borbu s frankovcima za pozicije u sindikatu. Ubrzo nakon hapšenja otpremljen je u Jadovno, kraj Gospića, poznato ustaško stratište, gdje je zajedno sa svojim sugrađaninom Brankom Gulanom završio svoj život.²²

Međutim, nikakve prijetnje ni represalije nisu mogle odvratiti komuniste i njihove simpatizere od revolucionarne aktivnosti i priprema za oružanu borbu. Na sredini aprila, na područje Siska dolazi, u skladu s odlukom Centralnog komiteta KP Hrvatske o slanju rukovodećeg partijskog kadra na teren, član CK KPH Josip Kraš koji se na sisačkom području zadržao sve do kraja aprila. Pored održanog sastanka s Okružnim komitetom KPH za Sisak, na kojem je raspravljano o naoružanju i o tekućim pripremama za podizanje ustanka, Josip Kraš je na području sisačkog okruga održao još nekoliko sastanaka s partijskim organizacijama. To je bilo vrijeme kada je gotovo u svim selima u sisačkoj okolici održan niz sastanaka i dogovarano o pripremama za oružanu borbu.

Aktivnost sisačkih komunista nije se sastojala samo u prikupljanju oružja, municije, sanitetskog materijala i Crvene pomoći, nego u prvom redu u aktiviranju borbene grupe formirane još prije okupacije, kada je bilo jasno da predstoji agresija Sila osovine na Jugoslaviju, i organiziranja obavještajne službe, kako bi se pravovremeno upozorili od ustaškog terora ugroženi stanovnici.

²² Građa NOB sjeverozapadne Hrvatske, I, 252—253.

Posebno je odjeknula u Sisku i okolici proslava Prvog maja 1941. godine. Na sam praznik ujutro grad je bio oblijepljen lecima i išaran parolama protiv ustaške strahovlade, na mnogim mjestima u gradu, posebno na dimnjacima tvornica, zavijorile su crvene zastave s petokrakom, a na Tišinskoj cesti zastava, zavezana s jedne strane na električni kabel, a na drugoj za telefonski vod, zavijorila se na sredini ceste izazivajući bijes ustaša.²³

Osim često propagandnih manifestacija, članovi Komunističke partije i SKOJ-a pripremali su se da okupatoru i njegovim suradnicima zadaju jači udarac, posebno sabotazama i diverzijama. Već u maju 1941. godine rukovodilac skojevske grupe u Talionici Caprag izvršio je po nalogu Partije prvu diverziju, ali zbog slabog eksploziva samo je izbačeno i neznatno oštećeno zvono visoke peći.²⁴

Premda je većina ustaša, koji su se prije rata zaposlili u talionici, otišla iz Siska, a neki su dobili visoke funkcije u ustaškom aparatu, Talionica je, kao važan vojnostrateški objekt, bila veoma dobro čuvana, što je svakako bio jedan od bitnih razloga neuspjeha neke veće diverzije koja bi Talionicu onespobila za izvjesno vrijeme, ali su antifašistički orijentirani radnici izvodili neprekidno manje sabotaze. Tako su, npr., pečari namjerno dozvoljavali da se željezo skrućivalo, tj. pravili su tzv. medvjede, što je dovodilo do obustave rada visoke peći čak i po nekoliko dana, dok se skrućeno željezo ne bi izrezalo aparatima za autogeno varenje. Drugi put su radnici dozvoljavali da uslijed visoke temperature izgori olovo umjesto da ga ranije izvade, a olovo je bilo dragocjen metal za njemačku vojnu industriju.²⁵

Unatoč represalijama ustaških vlasti, partijska i skojevska organizacija nastavile su rad, iako su se neprekidno nalazile u situaciji da budu provaljene. Kao i u gradu ustaše su i u Talionici provodili teror koji je često dolazio do izražaja u obliku pravog masakra, posebno prema radnicima srpske nacionalnosti. Kako je izgledao taj ustaški teror opisao je jedan očevidac: »Sada su na pozornicu stupili seoski čeredari koji su se uniformisali i počeli provoditi samovolju nad nedužnim stanovništvom. Granik na Kupi, odakle sam često vozio koks, bio je mjesto za likvidaciju mnogih putnika skinutih sa vlaka ili drugih pohapšenih ljudi. Bio sam očevidac kako su ih bacali s granika i streljali u vodi kao žabe.«²⁶

Partijske organizacije na području Siska, slijedeći pri tom direktive najviših partijskih rukovodstava, nastojale su da uđu u sve pore ustaške države, posebno u vojne jedinice. Tako je u domobranskoj kasarni u Sisku partijska organizacija formirala Vojni komitet na čijem je čelu bio Josip Ogulinac, koji je partijskom rukovodstvu redovito dostavljao potrebne podatke i izvještaje a nakon formiranja Prvog sisačkog partizanskog odreda i njemu. Međutim, ubrzo je na Ogulinca pala sumnja, u prvom redu zbog poznate komunističke orijentacije cijele porodice, tako da je Vojni komitet prestao s radom.²⁷

Partijska organizacija u Tvornici tanina već od samog početka ustaškog terora organizirala je pomoć porodicama svojih uhapšenih drugova. Prikupljali su

²³ M. Matovina i D. Božić, n. dj., 23.

²⁴ Z. Čepo, n. dj., 67.

²⁵ Isto, 68.

²⁶ Isto.

²⁷ Grada NOB sjeverozapadne Hrvatske, II, Zagreb 1984, 40.

pomoć i snabdijevali ih ogrjevnim drvetom sve do ljeta 1942. godine kada je organizacija provaljena, a njezini članovi pohapšeni.

Pripreme za podizanje ustanka na sisačkom području relativno su brzo provedene. To ne čudi, budući da je uz jaku sisačku partijsku organizaciju djelovala jaka skojevska organizacija koja je imala velikog utjecaja na omladinu i stanovništvo Siska, a bio je i snažan utjecaj partijske organizacije na seljake iz sela sa sisačkog područja koji odmah od njezina proglašenja nisu prihvatili ustašku vlast. Nakon prvih ustaških pokolja srpskog stanovništva, neraspoloženje naroda ustaškom NDH pretvoreno je u ogorčenje. Naravno da je takvo raspoloženje stanovništva bilo poznato i ustaškim vlastima, a kako pripreme Partije za oružanu borbu nisu bile tajna ni ustaškim vlastima, jasno je da su na području Siska i Banije bile ustaške vojne snage u pripravnosti, budući da je to područje bilo potencijalno žarište ustanka. Premda je većina uhapšenih komunista u Sisku, koji su bili uhapšeni neposredno nakon proglašenja tzv. Nezavisne Države Hrvatske, ubrzo puštena iz zatvora, oni se nisu dali zavarati. Bili su svjesni da je glavni cilj Njemačke u ratu agresija na Sovjetski Savez, te da će nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez nastati u svim okupiranim zemljama prava hajka na komuniste i da Sisak neće biti izuzetak. Sisački komunisti znali su da će, budući da su kompromitirani, biti ubrzo meta ustaških progona.

Vijest da je Njemačka napala Sovjetski Savez, 22. juna 1941. godine, javio je rano ujutro radio, tako da je tu vijest čula noćna služba u Rašineriji nafte Shell. Omladinac Braco Žuk odmah je napustio posao i saopćio Marijanu Cvetkoviću što je čuo na radiju. Istog dana sastao se u stanu Vlade Janića Cape Okružni komitet KPH za Sisak. Tom su sastanku prisustvovali: Vlado Janić, Marijan Cvetković, Mijo Gorički i Josip Tuškanec.²⁸ Na sastanku je odlučeno da komunisti moraju biti neprekidno na oprezu, da ni u kom slučaju ne smiju pasti ustašama u ruke i da se kompromitirani komunisti ili oni na koje je ustaška policija sumnjala povuku u šumu. Dogovoreno je da zborna mjesto bude na nasipu rijeke Odre u blizini sela Žabna. Također je odlučeno da se ta odluka odmah prenese ostalim partijskim rukovodstvima na području sisačkog okruga. U Petrinju se uputio Vlado Janić, u Sunju i Kostajnicu Marijan Cvetković, Josip Tuškanec je obišao sela na desnoj obali Save, Franjo Smolčić, koji nije bio na sastanku Okružnog komiteta, ali je na vijest o napadu Njemačke na Sovjetski Savez u skladu sa ranijim direktivama dao uputstva partijskim organizacijama na lijevoj obali Save, dok je Mijo Gorički obavijestio partijske organizacije u Sisku. Već istog dana počeli su se kompromitirani komunisti okupljati na zbornom mjestu, a već naredne noći u šumi Šikara, oko 4 km sjeverno od Siska uz rijeku Odru, oko 15 kompromitiranih komunista formiralo je Sisački partizanski odred.²⁹

Sutradan nakon formiranja Sisačkog partizanskog odreda, 23. juna 1941. godine, izvršena je diverzija na pruzi Zagreb—Sisak, između stanica Sisak — Lekenik. Diverziju je izvršio Ivo Lovreković Mali. Iako nije došlo do velike eksplozije, željeznička je pruga ipak bila prekinuta.³⁰

²⁸ *Bartol Biličić*, Osnivanje i djelovanje Sisačkog partizanskog odreda, Sisak i Banija 1941, 306.

²⁹ Isto.

³⁰ *Marijan Cvetković*, Sjećanje na formiranje Sisačkog i Banijskog partizanskog odreda, Sedma udarna banijska divizija, Beograd 1967, 36.

Odred je i dalje bio smješten u šumi Šikari, ali je bio podijeljen u dva logora. Kako je rukovodstvo Odreda zaključilo da su u prvo vrijeme diverzije najbolji oblik borbe, odlučeno je da se s njima i nastavi. Tako su, 14. jula 1941, uspješno izvršene tri diverzije između Turopolja i Siska. Nakon neuspješne diverzije između Capraga i Blinjskog Kuta, donesena je odluka da se minira vlak u neposrednoj blizini željezničkog kolodvora u Sisku. Tu je diverziju, na sredini jula 1941. godine, izveo skojevac Vlado Trstenjak. Sama diverzija nije imala nekoga većeg učinka, budući da je mina eksplodirala nakon prolaska vlaka, ali je imala veliki moraini učinak. Za stanovništvo je ta diverzija imala veliko političko značenje, dok je izazvala bijes ustaša.

Borci Sisačkoga partizanskog odreda, usko povezani s komunistima i skojevcima u Sisku i okolnim selima, i dalje pokušavaju diverzijama nanijeti Nijemcima i ustašama teškoće na glavnim željezničkim saobraćajnicama koje prolaze kroz Sisak. Osim diverzija, pokušani su i atentati na ustaške tabornike Janka Baljaka i Miju Škornjaču u selu Topolovcu. Tom prilikom poginuo je od vlastite bombe borac Odreda Josip Selanec.

Nakon diverzije kod sisačke željezničke stanice ustaše su, tragajući za diverzantima, uhapsili veći broj građana među kojima i Vladu Trstenjaka, ali kako nisu imali nikakvih dokaza protiv njega, nakon kraćeg vremena provedenog u zatvoru pušten je na slobodu.

Na početku jula 1941. godine u Sisački partizanski odred dolazi i grupa španjolskih boraca: Ivo Rukavina, Jurica Kalc i Joža Berkopec, po vezi koja je bila uspostavljena između Okružnog komiteta KPH za Sisak i Vojnog komiteta Centralnog komiteta KP Hrvatske. Oni su svoje bogato ratno iskustvo prenijeli na borce Odreda, a prema instrukcijama Ive Rukavine formirano je i njegovo rukovodstvo u sastavu: Vlado Janić Capo, Marijan Cvetković i Jurica Kalc.³¹

Nastojeći suzbiti aktivnost Sisačkog partizanskog odreda, koji je već samim svojim postojanjem u neposrednoj blizini Siska imao veoma negativne efekte na pokušaje ustaša da učvrste svoju vlast u Sisku, ustaše su pripremili napad na Odred. Napad na Sisački partizanski odred započeo je 22. jula 1941. godine kada je oko 500 ustaša iznenadilo jedan logor u kojem se nalazila veća grupa boraca. U borbi do koje je došlo poginuli su Ivo Lasić i Ivo Ogulinac. Ta grupa boraca povukla se prema selima Ježevu i Preskovo u kotaru Dugo Selo. Mислеći da su to bili svi partizani, ustaše nisu našli drugi logor u kojem je bilo i rukovodstvo Odreda. Nakon nekoliko dana ta je grupa uspostavila vezu s partijskom organizacijom na lijevoj obali Save, te se zajedno s rukovodstvom Odreda prebacila u šumu Brezovicu. Na pokušaju uspostavljanja te veze ustaše su u Sisku, 4. augusta, uhapsili Nađu Dimić i sproveli je u Zagreb.³²

Nakon neuspješnog napada na položaje Sisačkog partizanskog odreda ustaše više nisu mogli tajiti njegovo postojanje, za koje je ionako znalo cjelokupno stanovništvo Siska i okolice, te je o tome izašla kratka vijest u «Hrvatskim novinama» pod naslovom «Ubijeni komunisti u šumi Kapt. Tišina», a koja je glasila: «Danas prije podne ubijeni su po oružnicima u šumi Kaptolskoj

³¹ B. Biličić, n. dj., 308.

³² Isto.

Tišini komunisti koji se nalaze u bježanju i to Ogulinac Ivan iz Žabna i Lasić Ivan iz Odre.³³

Istog dana kada je izvršen napad na Sisački partizanski odred, 22. jula 1941. godine, ustaški Pokretni prieki sud osudio je već ranije uhapšenu grupu skojevaca. Oni su bili uhapšeni s većom grupom građana nakon diverzije koju je izvršio Vlado Trstenjak na željezničkoj pruzi u blizini sisačke željezničke stanice. Istog dana kada su izrečene presude strijeljano je 12 omladinaca i to u dvije grupe. Prva grupa od šest omladinca u kojoj je bio i Josip Rožanković, sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a za Sisak, ujutro a druga grupa od također šest omladinaca strijeljana je navečer. Strijeljavanja su izvršena u blizini Odre na trameđi nasipa.³⁴

Nakon neuspješnog ustaškog napada, Sisački partizanski odred ponovo se okupio oko Štaba Odreda i ulogorio se u šumi Brezovici. Prva grupa, koja je bila napadnuta i prebacila se u dugoselski kotar, prešla je na područje velikogoričkog kotara, te je, ustanovivši da su tamo dobri uvjeti za djelovanje, dobila dozvolu Štaba Odreda da tamo neko vrijeme i ostane.

U toku augusta brojno stanje Odreda povećavalo se. Da bi se došlo do oružja i nanijela i šteta ustaškim vlastima, Štab Odreda je organizirao napad na općine Palanjek i Topolovac. Nakon dobro obavljenih priprema, Odred je, 12. septembra, napao te općine. Tom je prilikom u Palanjeku ubijen jedan ustaša, trojica zarobljeni, zapaljena je općinska arhiva, zaplijenjeno nekoliko pisanih strojeva, pet pušaka i drugog raznog materijala. U općini Topolovac zaplijenjeno je 30 pušaka i sanduk municije od 3000 metaka. Nakon napada, Odred se prebacio u šumu Leklan.³⁵ Napad je bio uspješan, jer je bio dobro pripremljen na temelju izvještaja obavještajaca Ivana Šajkovića iz Palanjeka i Mace Smolčić iz Topolovca. Napad je izvršen istovremeno, budući da je Odred bio podijeljen u dvije grupe. Grupu koja je napala općinsku zgradu u Palanjeku vodili su Vlado Janić Capo i Marijan Cvetković, a grupu koja je napala općinsku zgradu u Topolovcu vodio je Franjo Smolčić.³⁶

Već samo postojanje Sisačkoga partizanskog odreda u blizini Zagreba, središta tzv. Nezavisne Države Hrvatske, uvelike je uznemirilo ustaše, posebno nakon neuspjelog napada na Odred i njegovog daljnjeg uspješnog djelovanja, te su ubrzo pripremili novi po obimu veći napad na Odred s jačim snagama. U noći između 19. i 20. septembra 1941. godine Ravnateljstvo za javni red i sigurnost iz Zagreba poslalo je u Sisak jake domobranske i ustaške snage u sastavu od dvije čete domobrana i jedne čete Poglavnikove bojnice pod vodstvom ustaškog sarinika Ante Moškova. Tim su se snagama pridružile i neprijateljske posade iz Siska, Petrinje i Sunje, tako da je u napadu na Sisački partizanski odred sudjelovalo oko 650 neprijateljskih vojnika. Te su snage, 20. septembra, opkolile šume Zalukinje, Brezovicu, Bukovicu i Leklan u kojima su se nalazili borci Sisačkog partizanskog odreda. Napad je počeo bombardiranjem položaja Odreda sa pet aviona. Uvidjevši da mu je presječena odstupnica prema Moslavačkom gorju, Štab Odreda je donio odluku da se

³³ *Hrvatske novine*, 22. VII 1941.

³⁴ Isto.

³⁵ *Ivan Antonovski*, Ustanak, formiranje i razvoj partizanskih vojnih formacija na području Siska i Banije 1941. godine, Sisak i Banija 1941, 122.

³⁶ Grada NOB sjeverozapadne Hrvatske, I, 252—253.

povuče dublje u šumu i da se tamo zauzmu položaji. Ustaše se nisu usudili ulaziti dublje u šumu, plašeći se zasjede, i borci Sisačkoga partizanskog odreda uspjeli su da se u noći neopaženo provuku između neprijateljskih položaja i produže u pravcu Siska. Stigli su do sela Crnca, gdje su članovi sisačke partijske organizacije bili potopili jedan čamac u vodu. Čamac je izvučen, i Odred se između Crnca i Capraga prebacio preko Save. Iste noći, 20/21. septembra, Odred je produžio za Baniju, gdje su Marijan Cvetković i Jurica Kalc već ranije uspostavili vezu s Kalinskim partizanskim odredom. Iste noći Odred je stigao na Baniju u selo Moštanicu, gdje su borci razmješteni po kućama.³⁷

Dolazak Sisačkoga partizanskog odreda u srpski kraj na Baniju imao je golemo političko značenje. Propaganda pročetničkih orijentiranih elemenata da su svi Hrvati ustaše pokazala se kao laž, a srpsko stanovništvo toga kraja, vidjevši da se i Hrvati bore protiv ustaša, još se više počelo uključivati u narodnooslobodilački pokret, uvidjevši da jedino Komunistička partija zastupa iskreno ideju bratstva i jedinstva. Ako se uzme u obzir da je istovremeno potkraj 1941. i na početku 1942. godine došlo i do dolaska dalmatinskih partizana na područje Like, te ako se povuče paralela između te dvije akcije partizanskih jedinica u kojima je glavnina boračkog kadra bila hrvatske nacionalnosti, ti dolasci na područja koja je pretežno nastavalo stanovništvo srpske nacionalnosti jasno pokazuju namjeru partijskog rukovodstva da direktno na terenu dokaže kako ideja bratstva i jedinstva nije samo parola nego i jedno od glavnih opredjeljenja Komunističke partije.

Naredne noći Odred je stigao u logor Kalina na Šamarici gdje se spojio s jedinicama Narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, a nešto kasnije na Šamaricu je stigla i druga grupa boraca Sisačkoga partizanskog odreda na čelu s Franjom Ogulincem Seljom, koja je djelovala na područje kotara Velika Gorica.

Odlaskom kompletnog rukovodećega partijskog kadra sa sisačkog područja u sastav Sisačkoga partizanskog odreda, rad partijske organizacije nije zamro, nego se, dapače, svakodnevno osjećao u radu s narodnim masama, posebno u prikupljanju materijalne pomoći, i tako se efikasno stvarala politička platforma narodnooslobodilačkog pokreta. Posebno je bila aktivna partijska tehnika, čija je djelatnost u Sisku i okolici bila veoma intenzivna. Ona je u Sisku djelovala sve do maja 1943. godine, kada je prebačena izvan grada. Unatoč njezinoj plodnoj djelatnosti nije bila nikada otkrivena. Na žalost, o partijskoj tehnici sisačke partijske organizacije nema dokumenata partijske provincijencije, nego se za njezino postojanje i djelovanje zna isključivo iz arhivske građe neprijateljskih ustanova. Još u ljeto 1942. godine donošeni su partijski leci u tvornice, naročito u Tvornicu tanina. Osim letaka, umnožavali su se i drugi materijali potrebni za idejno i političko uzdizanje komunista i skojevaca. Ti su materijali padali u ruke ustašama, padali su i omladinci koji su taj propagandni materijal raspačavali, a neki su, npr. Slovenka Jarc, bili i strijeljani, ali sama tehnika nije otkrivena.³⁸

³⁷ *Vlado Janić*, O nekim značajnim momentima razvoja partijske organizacije i o počecima oružane borbe na području Siska i Banije, Sisak i Banija 1941, 393.

³⁸ *Gojko Jakovčev*, Pokret otpora grada Siska i okolice 1941. i 1942. godine, Sisak i Banija 1941, 317.

Ustaške vlasti na pojavu partijskih letaka oštro su reagirale nastojeći suzbiti propagandnu aktivnost narodnooslobodilačkog pokreta. Međutim, osim što je znatan dio propagandnog materijala NOP-a padao u ruke ustaškim vlastima, uza sva njihova nastojanja partijska tehnika nije otkrivena.

Ustaše su posebno bili osjetljivi na ponašanje radnika u industrijskim objektima, koji su bili od vitalnog interesa za njemačku privredu, te su na svaki mogući način nastojali suzbiti propagandnu aktivnost organizacija narodnooslobodilačkog pokreta. U tom smislu Ministarstvo hrvatskog domobranstva u Zagrebu, 10. septembra 1941. godine, dostavlja dopis svim vojnim ustanovama s prijetnjom da ukoliko se pojavi u vojnim radionicama bilo kakva »ljevičarska, jugoslavenska ili komunistička« propaganda ili sabotaža ili u bilo kakvom obliku pasivan otpor, da će i pretpostavljeni okrivljenih odgovarati pred prijekim sudom.³⁹

Radi zaštite industrijskih objekata ustaška policija u njima zapošljava sve više agenata i doušnika, koji su neprekidno pratili radnike. Tako je i diverzant Slavko Vlahović u Talionici Caprag uhapšen s grupom skojevaca i otpremljen u logor Krapje, preteču zloglasnih jasenovačkih logora, ali je na intervenciju nekih sisačkih građana pušten iz logora. Trebalo je da bude poslan na oslobođeni teritorij, ali je nakon nekoliko dana čekanja, u jednom stanu u Sisku došlo naređenje da zajedno s Ivanom Bačunom ostanu u Sisku na ilegalnom radu. Na tom je zadatku ostao sve do proljeća 1943. godine kada je ponovo uhapšen i otjeran u logor Stara Gradiška.⁴⁰

Potkraj 1941. godine dolazi do provala u sisačku partijsku organizaciju, kada je uhapšen veći broj sisačkih građana i stanovnika iz sisačke okolice. Odvedeni su i u ustaške, i u njemačke logore iz kojih se mnogi nisu nikada vratili. Tako je i Jovo N. Didulica, iz sela Kinjačke kraj Siska, otpremljen u Norvešku, u logor Osen, gdje je u julu 1942. godine strijeljan u grupi od 20 jugoslavenskih interniraca za odmazdu jer su dva internirca prilikom bijega iz logora Korgen ubili njemačkog stražara.⁴¹

Nakon ofenzive na Šamaricu veći dio sisačkog rukovodećega partijskog kadra po odluci Okružnog komiteta vraća se na područje Siska potkraj 1941. godine. Prema Brezovici i Sisku uputila se grupa Siščana među kojima su bili: Vlado Janić Capo, Marijan Cvetković, Franjo Smolčić, Ivo Altić, Ksenija Cvetković, Marijan Lačan, Joso Malina i drugi, a u drugoj grupi koja se uputila u sela na desnoj obali Save: Odru, Žabno, Stupno, Sela, Gredu, Dužicu, Pračno, Vurot i druga bili su: Josip Tuškanec, Mika Špiljak, Ivo Lovreković, Katica Lovreković i dr.⁴²

Iako provalom u partijsku organizaciju, zbog dobrog držanja uhapšenih, nisu bile zahvaćene sve partijske organizacije u gradu, povratak partijske rukovodeće jezgre na područje sisačkog kotara bio je velika pomoć partijskim organizacijama. Na početku 1942. godine reorganizirane su partijske organizacije. Ukinut je Okružni komitet KPH za Sisak i formiran Okružni komitet KPH za Baniju, a za njegovog sekretara postavljen je Vlado Janić Capo.

³⁹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta Beograd, fond NDH, kut 118, reg. br. 21/6.

⁴⁰ Z. Čepo, n. dj., 69.

⁴¹ A. Karafilipović-Ređić, Prijateljstvo dostojno poštovanja, 45. godišnjica internacije Jugoslavena u nacističke logore u Norveškoj. Feljton 6, *Večernji list*, 25. XII 1986.

⁴² M. Matovina i D. Božić, n. dj., 245.

Umjesto Okružnog komiteta u Sisku formiran je Kotarski komitet KPH za Sisak u koji su ušli: Mika Špiljak, Mijo Gorički, Josip Tuškancec, Ivan Altić, Franjo Smolčić, a za sekretara je imenovan Marijan Cvetković, koji u proljeće 1942. godine odlazi na Baniju gdje je postavljen za zamjenika komandanta Banijskog partizanskog odreda. Istovremeno odlazi s područja Siska na Baniju i Mika Špiljak, gdje je postavljen za političkog komesara Šestog bataljona Banijskog partizanskog odreda.

Za sekretara Kotarskog komiteta KPH za Sisak postavljen je Franjo Smolčić, a kada je on prešao na drugu dužnost na mjesto sekretara komiteta dolazi sekretar bivšeg Mjesnog komiteta KPH za Sisak Ivan Altić. U to vrijeme obnavlja se i rad Mjesnog komiteta KPH za Sisak.

U siječnju 1942. godine dolazi do novog udara na sisačku partijsku organizaciju. Kurira Kotarskog komiteta KPH za Sisak Tomu Benaka uhapsili su, u šumi 20. siječnja 1942. godine, domobrani kada se prebacivao na područje Banije. Iz pet pisama nađenih u njega i od njega, policija je saznala mnoge veze, te su odmah uhapšeni Krešimir Salinger, Mijo Gorički i djelatni domobranski poručnik Zdravko Belan, koji je surađivao s partizanima u okolici Bosanskog Novog i Prijedora te s aktivistima u Sisku. Njega je otkrio policijski agent iz Siska Marko Radić i odmah je u Prijedoru uhapšen. Hapšenje se proširilo te je uhapšen veći broj aktivista narodnooslobodilačkog pokreta u Sisku i okolnim selima.

Mijo Gorički, član Kotarskog komiteta KPH za Sisak, uhapšen je 30. januara 1942. godine u svojoj kući u selu Galdovo i sproveden Gradskom redarstvu Sisak, a potom proslijeđen Ustaškom redarstvu u Zagreb, gdje unatoč torturi kojoj je bio podvrgnut ništa nije priznao.

Krešimir Salinger je po partijskom zadatku radio kao obavještajac u Ravateljstvu za ponovu NDH na prikupljanju podataka za NOP i slao ih partijskom rukovodstvu u Sisak. Sva trojica: Tomo Benak, Mijo Gorički i Krešimir Salinger upućeni su u logor u Jasenovcu gdje su ubijeni.⁴³

Imajući neprekidno na umu da je za vrijeme stare Jugoslavije Sisak bio jedan od revolucionarnih centara a nakon okupacije jedan od značajnih centara NOP-a, ustaške vlasti ne prestaju s terorom prema stanovništvu, a posebno s potragama za komunistima ili njihovim simpatizerima. Kakva je bila situacija u Sisku i u kakvim je uvjetima radila sisačka partijska organizacija vidi se iz dopisa Kotarskog komiteta KPH za Sisak Centralnom komitetu KP Hrvatske od 28. marta 1942. godine u kojem se, između ostalog, kaže:

»Izvjestavali smo vas da je kod nas bilo u nekoliko navrata veće hapšenje te da je dobar dio drugova otpremljen u logore. Reakcija od vremena tog hapšenja bjesni nesmanjenom žestinom sve do danas. Stalno se vrše pretresi sela, pojedinih gradova i šume. Razviti neki jače razgranat politički rad u ovakvim uslovima nije bilo moguće. Sada smo u saglasnosti sa komandom i O. K. Banije odlučili da na svaki način omogućimo egzistenciju partizanskom odreda koji bi operirao u našem kraju jer je to jedini način da se pokret razvije u našem kraju.

Drugovi su nas upoznali sa direktivama partije i glavnog štaba po pitanju prebacivanja težišta borbe u Hrvatsku. Mi smo postavili plan zajedno sa

⁴³ Grada NOB sjeverozapadne Hrvatske, II, 44—45.

drugovima i nadamo se da ćemo moći uskoro preći na njegovu realizaciju. Ako su vam potrebni podaci o tom planu to vas mogu o tom obavijestiti drugovi iz komande Banije.

Nadamo se da će od sad naše veze bolje funkcionirati te ćemo vas tačno obavještavati o rezultatima našeg rada.⁴⁴

Centralni komitet KPH, odgovarajući na navedeno pismo Kotarskog komiteta KPH za Sisak, ponovo ističe potrebu formiranja partizanskog odreda na sisačkom području, te napominje: »Nikako niste smjeli dozvoliti da drugovi padaju ustaškim banditima u ruke. Trebalo je da ih mobilizirate i da stvorite partizanski odred ili, ako je to bilo privremeno moguće, da ih prebacite u Baniju.«⁴⁵

Upravo isticanje neophodnosti brige za kadrove bilo je jedno od birnih pitanja daljnje revolucionarne borbe. Nije bilo u pitanju brojno stanje. Svakog poginulog člana Partije moglo je zamijeniti nekoliko novih, savjesnih, poštenih i revolucionarnom idejom zadojenih članova Partije. Međutim, kadrovi, kao što je bio Mijo Gorički, prekaljeni u revolucionarnoj borbi s predratnim režimom i vični ilegalnom radu, bili su, specijalno radi svog iskustva, teško zamjenjivi. Upravo s te strane treba i gledati upozorenje Centralnog komiteta, iako, naravno, bila je važna i opća briga za ljude koji su dali određenu težinu revolucionarnoj borbi, te kao takvi bili veoma popularni i omiljeni među radnim ljudima.

Međutim, do realizacije ideje o stvaranju novoga partizanskog odreda na sisačkom području dolazi tek potkraj maja 1942. godine, kada je Štab narodno-oslobodilačkog partizanskog odreda Banije uputio na sisačko područje dvije desetine dobro vojnički opremljene sa zadaćom da očiste sela na tom području od ustaških i domobranskih postaja i poduzimaju akcije manjeg opsega. Istovremeno su sisački diverzanti digli u zrak njemački transportni vlak između Capraga i Blinjskog Kuta koji je bio pun njemačkih vojnika.⁴⁶

Dolaskom tih dviju desetina i njihovim popunjavanjem sa domaćim ljudstvom formiran je jedan vod. Kako su u neposrednoj blizini Kupe već operirale Žumberačka partizanska četa i četa »Kljuka«, Glavni štab Hrvatske u julu 1942. godine donio je naredbu o spajanju tih dviju četa i voda na sisačkom području u Žumberačko-pokupski partizanski bataljon sa zadaćom da djeluje na teritoriju između Save i Kupe i na Žumberku. Vod koji se nalazio na području sisačkog kotara imao je zadatak da održava veze sa sisačkom partijskom organizacijom, a preko nje i sa Moslavinom. Tako bi Štab Druge operativne zone bio povezan od Žumberka — koji je imao vezu s Hrvatskim zagorjem — do Moslavine.⁴⁷

Nastojeći suzbiti djelovanje toga bataljona i onemogućiti svaku aktivnost partizana na sisačkom području, ustaše vrše stalni pritisak na to područje. Nakon provale u Lekeniku uhapšeno je mnogo ljudi. Bataljon se morao razdvojiti u dvije čete. Jednu koja je krenula prema Moslavini gdje će s Moslavačkom četom oformiti bataljon za čijeg je komandanta bio predviđen Marijan Cvetković, a za političkog komesara Franjo Knebl, dok je druga

⁴⁴ Isto, 152.

⁴⁵ Isto, 308.

⁴⁶ Isto, 394.

⁴⁷ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: IHRPH), KP-188/350.

četa krenula prema Kljuki gdje je trebalo da s tamošnjom četom oformi novi bataljon. Za komandanta toga bataljona bio je predviđen Ivo Rapić, a za političkog komesara Mika Špiljak.⁴⁸

Odlaskom partizanskog bataljona s područja Siska bilo je jasno da na sisačkom području ne može biti trajno stacionirana neka jedinica. Bila bi neprekidno izložena pritiscima neprijatelja, bez mogućnosti da poduzima operacije većeg obima i ofenzivnog karaktera. Međutim, sisačko je područje bilo neprekidno i pod udarom snaga Narodnooslobodilačke vojske — od partizanskih odreda do brigada — koje su djelovale na tom području i u čijim su se redovima nalazili mnogi stanovnici Siska i njegove okolice.⁴⁹

Novom reorganizacijom partijskih organizacija, kada je potkraj 1941. godine ukinut Okružni komitet KPH za Sisak i uskoro potom formiran Okružni komitet KPH za Baniju, u Sisku i okolici najviši partijski forum bio je Kotarski komitet KPH za Sisak, koji je bio odgovoran za svoj rad Okružnom komitetu KPH za Baniju. Teško je sada znati, posebno zbog oskudne dokumentacije NOP-a sa sisačkog područja, koji su razlozi naveli Centralni komitet da ukine Okružni komitet KPH za Sisak, posebno što se on dokazao kao jedan od istaknutih partijskih komiteta prije rata. Možda je to bilo logično zaključivanje da je u borbama na Baniji stvoren velik oslobođeni teritorij, koji spojen s oslobođenim teritorijem na Kordunu i Lici, predstavlja snažnu bazu razvoja narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj pa omogućuje uspješno djelovanje partijskih i skojevskih organizacija, organa narodne vlasti i svih ostalih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta. Naprotiv, područje Siska bilo je pod neprestanom okupacijom njemačkih i ustaško-domobranskih jedinica, a uz ustašku policiju tu je djelovao i Gestapo te je, naravno, rad partijskih organizacija bio veoma otežan, a ponekad i onemogućen.

Upravo velika mogućnost organizacionog i političkog rada na oslobođenom području Banije bila je veoma važna tema rasprave na Okružnoj partijskoj konferenciji za Baniju, koja je održana od 31. maja do 2. juna 1942. godine u selu Ljeskovcu, na kojoj je zaključeno da se odlučnije pristupi učvršćenju postojećih partijskih organizacija, formiranju novih i da se odlučnije pristupi političkom djelovanju, i na oslobođenom, i na neoslobođenom teritoriju Banije. U radu konferencije sudjelovala su 53 delegata s područja svih kotarskih komiteta koji su predstavljali 402 člana Partije iz 86 ćelija i sedam općinskih komiteta.⁵⁰ Konferenciji je prisustvovao i član Centralnog komiteta KP Hrvatske Ivo Marinković. Na kraju rasprave i nakon usvajanja rezolucije izabran je novi Okružni komitet KP Hrvatske za Baniju od 11 članova. U biro Okružnog komiteta izabrani su: za sekretara Vlado Janić Capo, za članove Artur Turkulin, Stanko Bjelajac Čane, Ranko Mitić i Nikola Vujić, dok su u plenum izabrani još: Ivo Brodarac, Antun Štajcer Crni, Joco Milobratović, Mira Bjelajac, Ivo Altić i Slavko Janeković.⁵¹

Unatoč žestokom ustaškom teroru na području kotara Sisak, preko Siska djelovala je cijelo vrijeme veza kojom su prebacivani ilegalci iz Zagreba u

⁴⁸ IHRPH, KP-177/95.

⁴⁹ Niz takvih akcija opisan je u knjizi Sedma banijska divizija, n. dj.

⁵⁰ Zapisnik Prve okružne konferencije KPH za Baniju od 31. V do 2. VI 1942 (IHRPH, KP-176/35 a—g).

⁵¹ IHRPH, KP-176/44.

partizanske jedinice i na oslobođeni teritorij na Baniji. Jedan od značajnijih kanala išao je s područja Velike Gorice preko sela Ščitarjevo, Bukovje, Velševca i Jezera, a drugi krak toga kanala išao je preko mosta »Selci« kraj Velševca. Od Ščitarjeva išlo je još nekoliko veza i to za Pokuplje i dalje za Kordun, te za Moslavinu i Slavoniju. Koliko je taj punkt u Ščitarjevu bio značajan vidi se po preporuci Okružnog komiteta KPH za Pokuplje Povjereništvu CK KPH za sjevernu Hrvatsku, koje se nalazilo u Zagrebu, da se po toj vezi prebace na oslobođeni teritorij Vladimir Nazor i Ivan Goran Kovačić, koje su tim kanalom 1942. godine preveli Dragutin Saili Konspirator i Milan Kuren Gubec.⁵²

Na organiziranju toga kanala radili su članovi partijske organizacije: Milan Lovreković, Zvonko Antolović i Mato Facko, a već potkraj 1942. i na početku 1943. godine na osiguranju toga kanala radio je niz skojevaca, članova USAOH-a, pa čak i do tada nekih neorganiziranih simpatizera NOP-a.

Za djelatnost te veze preko Bukovja saznale su i ustaške vlasti, koje su, kao uostalom i drugdje, imale svoje špijune. Da bi spriječili vezu preko Save, ustaše su potkraj 1941. i na početku 1942. godine oduzeli sve privatne čamce, a skelu preko Save nadzirao je jedan domobranski vod. Međutim, partijska organizacija iz Bukovja dopremila je čamce iz Ščitarjeva, gdje je obala s mnogo odvojaka i vrbika bila pogodna za njihovo skrivanje, te je tako veza sa Siskom i dalje uspješno održavana.⁵³

Osim toga kanala preko sisačkog područja vodilo ih je još nekoliko, a naj-uspješniji je bio preko željezničke stanice Šaš, između Sunje i Dubice. Upravo je taj kanal, radi njegove sigurnosti, izabrao Centralni komitet KPH za svoju vezu kojom je upućivana pošta Centralnog komiteta.⁵⁴ Takvo veliko povjerenje najvišega partijskog foruma predstavljalo je snažan radni poticaj sisačkoj partijskoj organizaciji.

Ustaški teror na području sisačkog kotara ne samo što nije jenjavao nego je bio sve žešći, a broj uhapšenih ili ubijenih komunista ili simpatizera Partije sve se više povećavao. Tako je ubrzo nakon hapšenja Mije Goričkog, 21. januara 1942. godine, pao u ruke ustaša u selu Gredi Mato Kukulić. O ustaškim represalijama na sisačkom području javlja i Okružni komitet KPH za Baniju u svom redovnom izvještaju Centralnom komitetu KP Hrvatske, 7. juna 1942. godine: »[...] Simpatije i borbenost hrvatskih masa i dalje vidno rastu u pravcu narodnooslobodilačke borbe i partizana. U selima Blinjski kut, Komarevo, Mađari, Letovanci, pohapšeno je nekoliko desetina ljudi pod sumnjom da surađuju sa partizanima. [...] U Sisku i okolici su također velika hapšenja i progoni. Neprestano stižu izbjeglice iz sisačkog kotara na naš slobodni teritorij. Mlade ljude šalju u Njemačku a ima slučajeva da starije bacaju u Savu. Svi znaci govore o tome da se jaz između ustaša i hrvatskog naroda produbljuje sve više. U gradovima nedostaje najosnovnijih životnih namirnica. U Sisku su se dvije žene objesile iz očaja što djeci nemaju što da dadu jesti [...]»⁵⁵

⁵² *Mijo Kos Zorko*, Posavina, Turopolje, Vukomeričko pokuplje i Vukomeričke gorice u narodnooslobodilačkoj borbi (1941—1945), Velika Gorica 1987, 34.

⁵³ Isto, 33—34.

⁵⁴ Grada NOB sjeverozapadne Hrvatske, III, Zagreb 1984, 295.

⁵⁵ IHRPH, KP-9/189.

O ustaškim represalijama govori se i u jednom ranijem izvještaju Kotarskog komiteta Centralnom komitetu u kojem se kaže da je »[...] bilo u nekoliko navrata veće hapšenje te da je dobar dio drugova otpravljen u logore. Reakcija od vremena tog hapšenja bjesni nesmanjenom žestinom sve do danas. Stalno se vrše pretresi sela, pojedinih dijelova grada i šume. Razviti neki jači razgranat politički rad u ovakvim uslovima nije bilo moguće [...]»⁵⁶

Kakvog su obima bile ustaške represalije vidi se i po podatku da su u ljeto 1942. godine u Sisku strijeljana 32 domobrana koje su bili zarobili partizani u Bosni.⁵⁷

Razvoj narodnooslobodilačkog pokreta na sisačkom području bio je izuzetno važan, i u strateškom, i u političkom smislu. U strateškom je Sisak bio velika raskrsnica komunikacija željezničkih, cestovnih i riječnih i u njemačkim je ratnim planovima imao značajnu ulogu, a u političkom smislu imao je značajnu ulogu kao kraj pretežno naseljen stanovništvom hrvatske nacionalnosti radi pridobijanja hrvatskih narodnih masa za narodnooslobodilačku borbu. Dolazak Siščana u pojedine partizanske jedinice, kao ljudi iz kraja braće Radić, imao je utjecaja i na lokalne simpatitere Hrvatske seljačke stranke, jer je dokazivao lažnost ustaških tvrdnji da su partizani zapravo četnici, a da jedino ustaše zastupaju interese hrvatskog naroda. Međutim, upravo svojim represalijama nad nedužnim stanovništvom ustaše su uvelike doprinosili jačanju nacionalne svijesti hrvatskih narodnih masa, koje su sve više prihvaćale političko opredjeljenje Komunističke partije za bratstvo i jedinstvo, kao jedino mogući politički opstanka svih naroda i narodnosti u Jugoslaviji. Upravo imajući to u vidu, unatoč žestokom teroru ustaških vlasti na sisačkom području, utjecaj i ugled partijske organizacije sve je više rastao. Naravno, treba imati u vidu i da je znatan utjecaj partijska organizacija imala na sisačkom području još prije rata i da u 1942. godini na tom se terenu još uvijek nalaze istaknuti komunisti koji su već imali značajan ugled u narodu u predratnoj borbi protiv buržoaskog režima i isticali se u borbi za socijalna i ekonomska prava radnika i seljaka, posebno u sindikalnoj organizaciji. Tako u 1942. godini na području sisačkog kotara neprekidno djeluje Kotarski komitet KPH za Sisak, a njegov rad posebno dolazi do izražaja u prvoj polovici 1942. godine, kada je rukovodio cijelom partijskom organizacijom jer do tada još nisu bili formirani općinski partijski komiteti ni Mjesni komitet KPH za Sisak.⁵⁸

Međutim, već u novembru 1942. godine formirana su tri općinska komiteta i to: Lekenik, Tišina i Sela. Općinski komitet Lekenik obuhvaćao je tri partijske ćelije, a imao je zadatak da se poveže s partijskom organizacijom koja je djelovala na području kotara Velika Gorica. Općinski komitet Tišina obuhvaćao je također tri partijske jedinice, ali se u 1942. godini njihov rad slabo osjećao i to dijelom zbog neprijateljskog terora, a dijelom zbog nespособnosti kadrova na tom terenu, te je Kotarski komitet tome općinskom komitetu dodijelio jednog radom provjerenog komunista kao pomoć u radu na uklanjanju nedostataka. Općinski komitet Sela obuhvaćao je pet partij-

⁵⁶ Grada NOB sjeverozapadne Hrvatske, II, 152.

⁵⁷ IHRPH, KP-176/54.

⁵⁸ IHRPH, KP-177/88.

skih jedinica koje su imale značajnih uspjeha u radu povezujući 13 sela u organizacije narodnooslobodilačkog pokreta.⁵⁹

U tim izvještajima nema podataka o broju članova koje je obuhvaćao Kotarski komitet KPH za Sisak u toku cijele 1942. godine, ali postoji podatak da je u decembru 1942. godine bilo 80 članova Partije koji su djelovali na sisačkom području.⁶⁰

Posebno težak gubitak za sisačku partijsku organizaciju bila je pogibija starog diverzanta iz Sisačkog partizanskog odreda Ive Lovrekovića Malog koji je poginuo pripremajući eksploziv za neku od svojih diverzija.⁶¹

U radu sisačke partijske organizacije povremeno je dolazilo do nesporazuma s Okružnim komitetom KPH za Baniju. Prvi nesporazumi izbili su nakon dolaska Sisačkog partizanskog odreda na Baniju s petrinskom partijskom organizacijom oko taktike daljnjeg vođenja borbe, a nakon formiranja Okružnog komiteta za Baniju ti su se nesporazumi proširili. Naime, uvjeti partijskog rada na Baniji bitno su se razlikovali od onih na sisačkom području. Dok je na Baniji u 1942. godini već postojao značajan oslobođeni teritorij na kojem je bilo moguće održavanje konferencija, mitinga i sl., na sisačkom području u uvjetima potpune okupacije to, naravno, nije bilo moguće. Zato, unatoč inzistiranju Okružnog komiteta za Baniju da se na području sisačkog kotara održi Kotarska konferencija na kojoj bi bio izabran Kotarski komitet, to nije bilo ostvarljivo te je i dalje djelovao Kotarski komitet formiran na početku 1942. godine sastavljen od partijskih kadrova koji su se s Banije vratili u Sisak i obnovili partijsku organizaciju. S druge strane, Kotarski komitet zamjerao je Okružnom komitetu da čestim izmjenama sekretara, iako su to bili iskusni i provjereni kadrovi, donekle ometa rad Kotarskog komiteta.⁶²

Za sisačku partijsku organizaciju ti su nesporazumi u svakom pogledu predstavljali određenu kočnicu u daljnjem radu, ali ona je, unatoč svim poteškoćama, stjecala nova iskustva i razvijala se. Jedno od novih iskustava bili su i ustaški špijuni koji su dolazili na teren kao ilegalci i slali obavještenja ustaškim vlastima, ali su ubrzo bili otkrivani i raskrinkani.⁶³

Sve rasprave s Okružnim komitetom KPH za Baniju ubrzo su prekinute nakon odluke Centralnog komiteta KPH da sisačka partijska organizacija organizaciono potpadne pod Okružni komitet KPH za Čazmu radi lakših održavanja veza od Zagreba preko Čazme sa Slavonijom, ali zbog tih istih veza održavana je i dalje veza s Okružnim komitetom za Baniju.

U svom je razvoju sisačka partijska organizacija imala na sredini 1943. godine velikih poteškoća. U proljeće 1943. godine dolazi do velike provale u sisačku partijsku organizaciju. U maju 1943. godine upali su ustaše maskirani kao partizani u selo Hrastilnicu predstavljajući se kao žumberački partizani. Neki partijski aktivist im je povjerovao i upoznao ih s nekim svojim vezama pa je

⁵⁹ Grada NOB sjeverozapadne Hrvatske, III, 487.

⁶⁰ U to vrijeme Kotarski komitet KPH za Sisak uputio je proglas narodu sisačkog kotara u kojem ga poziva na borbu protiv okupatora (Grada NOB sjeverozapadne Hrvatske, III, 827—828).

⁶¹ IHRPH, KP-177/117.

⁶² IHRPH, KP-177/110.

⁶³ IHRPH, KP-177/112.

došlo do velikih hapšenja. Istovremeno, 5. maja — nije jasno je li to imalo veze s ustaškim upadom u Hrastilnicu — ustaše su u šumi Žutici iznenadili i uhapsili pet članova udarne grupe i dva politička radnika i odveli ih u Sisak. Trojica od njih bili su članovi Partije, a po svemu sudeći jedan od članova Partije provalio je cijelu partijsku organizaciju.⁶⁴

Nakon hapšenja udarne grupe u šumi Žutica došlo je do velike provale u sisačku partijsku organizaciju. To je bila najveća provala koja je zahvatila sve organizacije narodnooslobodilačkog pokreta na sisačkom području u toku rata. Niz komunista i suradnika narodnooslobodilačkog pokreta bio je uhapšen, a od njih je veliki dio strijeljan.⁶⁵ Kakav je udarac sisačkoj partijskoj organizaciji nanijela provala vidi se iz podataka da je na sisačkom području uoči provale djelovao Kotarski komitet koji je brojao sedam članova, 14 partijskih čelija sa 72 člana i 14 kandidata za Partiju, a bio je formiran i Mjesni komitet, dok je nakon provale Mjesni komitet bio potpuno dezorganiziran pa ga je trebalo obnavljati, a od partijskih organizacija ostale su samo tri sa 14 članova Partije.⁶⁶

Uz veliko zalaganje starih partijskih kadrova, koji su se nalazili na sisačkom području, a u prvom redu Franje Smolčića, već u ljeto 1943. godine obnovljena je sisačka partijska organizacija sa sekretarom Franjom Smolčićem. Nakon njegova odlaska, na mjesto sekretara Kotarskog komiteta dolazi Joso Malina. Međutim, provala u sisačku partijsku organizaciju, usprkos njezinoj obnovi, osjećala se i dalje.

Potkraj 1943. godine Joso Malina odlazi na drugu dužnost u Okružni komitet KPH za Čazmu, a na njegovo mjesto dolazi dotadašnji organizacioni sekretar Kotarskog komiteta Jandro Juhović, dok je na mjesto organizacionog sekretara imenovan Štef Klarić.⁶⁷

Nakon reorganizacije, sisačka partijska organizacija brojala je 71 člana i to po nacionalnom sastavu 65 Hrvata, 2 Srbina, 1 Čeh, 2 Slovaka i 1 Mađar; po socijalnom sastavu partijska organizacija je izgledala ovako: 17 radnika, 47 seljaka, 3 namještenika i 4 intelektualca, dok je po spolu taj omjer bio 59 muškaraca i 12 žena.⁶⁸

Na početku 1944. godine dolazi do ponovne reorganizacije partijskih organizacija — veći je dio kotara Sisak pripojen Okružnom komitetu KPH za Pokuplje. Iz sastava sisačkog kotara izdvojene su općine: Topolovac, Gušće i Kratečko koje su uključene u sastav Kotarskog komiteta KPH za Kutinu.⁶⁹

Novom reorganizacijom formirana su od kotara Velika Gorica i Sisak dva kotarska komiteta i to: Kotarski komitet KPH Vukomerić — Sisak i Kotarski komitet Posavina. U ta dva »Uzdužna kotara« ušli su članovi kotarskih komiteta za Veliku Goricu i Sisak.⁷⁰

⁶⁴ Grada NOB sjeverozapadne Hrvatske, IV, Zagreb 1985, 939—944.

⁶⁵ Isto, 776.

⁶⁶ Isto, V, Zagreb, 1986, 328.

⁶⁷ IHRPH, KP-102/4836.

⁶⁸ IHRPH, KP-56/17.

⁶⁹ IHRPH, KP-102/4838.

⁷⁰ *M. Kos Zorko*, 264—265.

Takva organizacija nije dala značajnije rezultate te je u novembru 1944. godine provedena nova reorganizacija i ponovo su formirani kotarski komiteti za Veliku Goricu i Sisak. Za sekretara Kotarskog komiteta KPH Sisak izabran je Mirko Lončarec.⁷¹ Međutim, u to vrijeme sve se slabije osjećala aktivnost članova Komunističke partije na području sisačkog kotara. Velik dio ranijih provjerenih kadrova već se odavno nalazio ili u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske ili na drugim dužnostima u partijskim organizacijama ili drugim organizacijama narodnooslobodilačkog pokreta, a znatan dio pao je pod neprijateljskim kuršumima ili na nekim od stratišta u koncentracionim logorima. Novi, mladi kadrovi, iako potpuno privrženi idejama revolucije, veoma su se teško privikavali partijskom radu u uvjetima stroge ilegalnosti. Područje sisačkog kotara bilo je u toku cijelog rata podvrgnuto ustaškoj strahovladi i zločinima Gestapo-a. Što se rat više približavao kraju, teror okupatora i njegovih suradnika na sisačkom području sve je više jačao. Kako se Sisak nalazi na raskrsnici komunikacija tada veoma važnih za njemačku komandu, posebno u vrijeme kada se iz Grčke preko jugoslavenskog teritorija povlačila njemačka grupa armija »E«, svaka akcija ili diverzija partizanskih aktivista ili skojevskih udarnih grupa ili akcija jedinica Narodnooslobodilačke vojske, izazivala je velike represalije neprijatelja. Tako, što je više rastao interes okupatora da očuva tu veoma važnu raskrsnicu puteva, njegovim su se represalijama, uglavnom, suprotstavljali mladi komunisti neiskusni u radu u ilegalnim uvjetima i neprekaljani u teškim borbama s neprijateljem, ali potpuno vjerni revolucionarnim idejama Komunističke partije.

Nakon ponovnog formiranja Kotarskog komiteta KPH za Sisak on je ostao organizaciono vezan za Okružni komitet KPH za Pokuplje sve do konačnog oslobođenja zemlje, kada je organizaciono ponovo vezan za Okružni komitet KPH za Baniju.

⁷¹ IHRPH, KP-170/417.

SUMMARY

THE ACTIVITY OF THE ORGANIZATIONS OF THE COMMUNIST PARTY OF CROATIA IN THE SISAK DISTRICT IN 1941 AND 1942

After the attack on Yugoslavia by the Axis Powers, a puppet state, the so-called Independent State of Croatia, was established and the ustasha movement came to power. It was a small group of Croatian nationalists imbued with ideas of fascism and National Socialism which became manifested especially after establishment of the ustasha state.

The same day when the ustasha Independent State of Croatia was declared in Zagreb, the pro-ustasha elements in Sisak were ready to take over the power on the territory of the Sisak district, and they did it in the night from 10th to 11th April 1941.

Sisak was, within Yugoslavia, the town with strong industry and, consequently, powerful industrial proletariat with especially strong illegal Communist Party and Communist Youth League of Yugoslavia. They could not accept the existing situation, so the ustasha government, from the very beginning, used the method of terror as the only way to maintain its power.

Owing to its influence from the prewar period and the successful class struggle, the Communist Party in the Sisak district met the aggression against Yugoslavia with a thickly developed net of party organizations from the district to the local committees, ready to perform completely its duty, set by the highest party leadership, on organizing the resistance against the occupier.

At the time when the ustashas formed the court-martial in Petrinja as a method of fight with the communists, they rapidly made preparations for starting the armed fight for the national liberation. On June 22, 1941 when Germany attacked the Soviet Union, the communists in Sisak, aware that they would be hunted, left for the woods near Sisak, where they formed the Sisak Partisan Unit, the first partisan unit in Yugoslavia. Although in the first days of its existence it had not significant military successes, its very existence so near Zagreb, the centre of the ustasha state, and in the region with Croatian population — which in people arouse doubts in the ustasha statements that the partisan units were Chetnik bands formed to kill Croats — meant a great danger for the ustasha regime. In the summer of 1941 the ustashas with strong forces attempted to destroy the Sisak Partisan Unit, but they failed. At the end of that year the Sisak Partisan Unit passed to the territory of Banija, thus proving to the Serbian population in Banija, that was subjected to the ustasha terror and mass killing in the first days of the ustasha state, that not all the Croats approved of the ustasha crimes, moreover that the ustashas were supported by a very narrow circle of the Croatian bourgeoisie and that most of Croatian people were revolted by the ustasha actions.

After the Sisak Partisan Unit left, the complete leading party personnel left too. The District committee of the Communist Party of Croatia in Sisak ceased to be active, soon it was called off, and the new District Committee of the Communist Party of Croatia for Banija was organized, which included also the party organization of Sisak till the autumn of 1942. Then, after reorganization of the party, the Sisak party organization came under the District Committee of the Communist Party of Croatia for Čazma, and so it remained to the beginning of 1944.

In spite of the leaving of the complete party leadership from the Sisak territory, the party activity in Sisak did not stop. At the beginning of 1942 some prominent communists came back in order to take over the guidance of the Sisak party organization. But the further development of the national liberation struggle required the engagement of experienced party personnel on a much wider territory than Sisak. Gradually all the outstanding communists from the Sisak territory were transferred to higher functions in 1942, which in a great measure reflected on the activity of the Sisak party organization, because the leading positions began to be occupied by inexperienced, young people. That was also one of the reasons for the later stagnation of the Sisak party organization.